

ՅՈՒՐԻ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ՝ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ, ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԸ (ծննդյան 80-ամյակի առթիվ)

Ազգագրագետ Յուրի Իսրայելի Մկրտում-
յանը ծնվել է 1939 թ. հունվարի 1-ին Թբիլի-
սիում: 1957 թ. ոսկե մեդալով ավարտելով
Թբիլիսիի թիվ 86 տասնմեկամյա միջնա-
կարգ դպրոցը՝ ընդունվում է Մոսկվայի պե-
տական համալսարանի պատմության ֆա-
կուլտետ, որը գերազանցության դիպլոմով
ավարտում է 1962 թ.՝ պատմաբան-ազգա-
գրագետի որակավորմամբ: Թեև Մոսկվա-
յում նրան սպասվում էր աշխատանքային
խոստումնալից հեռանկար, սակայն նախ-
ընտրում է համեստ աշխատանք հայրենի-
քում՝ լաբորանտի, ապա կրտսեր գիտաշ-
խատողի պաշտոն ՀՀ ԳԱ ՀԱԻ ազգագրու-

թյան սեկտորում: 1968 թ. Մոսկվայում պաշտպանում է թեկնածուական թեզ,
իսկ 1974 թ. ստանում է դոցենտի կոչում:

1970 թվականից Յու. Մկրտումյանը «Ազգագրություն» է դասավանդում
ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետում (ինագիտության և աղբյուրագիտության ամ-
բիոն): Կարճ ժամանակ անց նրա անմիջական ջանքերով ուսումնական ծրա-
գրում տեղ գտան ազգագրական մի շարք առարկաներ, և ամբիոնը վերանվան-
վեց «Հնագիտության, ազգագրության և աղբյուրագիտության»: Յու. Մկրտում-
յանն ստանձնեց «ազգագրության ցիկլի» ղեկավարությունը՝ աստիճանաբար այն
վերածելով ազգագրական կադրերի պատրաստման հիմնական «դարբնոցի»:

Ելնելով ազգագրագետ գիտնականի և մանկավարժի հայեցակետից՝
Յու. Մկրտումյանը գիտական լուրջ մոտեցում էր ցուցաբերում ուսումնական
գործի կազմակերպմանը՝ համատեղելով և՛ ՄՊՀ-ում ստացած գիտելիքները,
և՛ աշխարհի տարբեր համալսարաններում ընդունված մեթոդներն ու սկզբունքնե-
րը, և՛ հայ ավագ գործընկերների բազմամյա փորձն ու հմտությունները:

Տարիների նպատակասլաց աշխատանքը հանգեցրեց այն բանի, որ
հանրապետությունում բարձրացավ ազգագրագետների պահանջարկը, և 1989 թ.
իրականացավ Յու. Մկրտումյանի նվիրական երազանքներից մեկը՝ ԵՊՀ պատ-
մության ֆակուլտետում բացվեց ազգագրության ամբիոն: Որպես վաստակի

գնահատական, նաև հետագա հաջողությունների ակնկալիքով՝ ԵՊՀ ղեկավարությունն ու գործընկերներն ամբիոնի ղեկավարությունը վստահեցին հիմնադրին՝ Յու. Մկրտումյանին: Ուսումնական ծրագրում ընդգրկվեցին նոր դասընթացներ, օրինակ՝ «Հայերի էթնոգենեզը և էթնիկ պատմության հիմնական փուլերը», «Հայ Սփյուռքի ազգագրություն», «Էթնիկ կոնֆլիկտները Կովկասում» և այլն:

Հայագիտական և կովկասագիտական գիտելիքը Յու. Մկրտումյանը հանրայնացնում էր ոչ միայն հայ ուսանողության և գիտական շրջանակում, այլև աշխարհի տարբեր համալսարաններում դասավանդելով: 1993 թ. հունվար-մայիս ամիսներին «Ֆուբրայթ» ծրագրի շրջանակում դասավանդել է Ֆիլադելֆիայի Թեմփլ համալսարանում: Հպարտությամբ նշում էր, որ Մոսկվայի պետական համալսարանում երկու կարգավիճակ է ունեցել՝ և՛ ուսանողի, և՛ դասախոսի:

Տևական աշխատանքային փորձի և գիտամանկավարժական պրպտումների շնորհիվ նա հանգել էր այն եզրակացության, որ ամբիոնում դասավանդվող առարկաների գերակշիռ մասը պետք է լինի կայուն, իսկ մեկ երրորդը կարող է փոփոխվել՝ կապված գիտության, քաղաքական ու տնտեսական իրավիճակների, այսինքն՝ ժամանակի պահանջների հետ:

Ուսումնական գործընթացի հիմնական ուղղություններն արտացոլվում էին ոչ միայն դասավանդվող առարկաների ընտրության մեջ, այլև կուրսային ու դիպլոմային աշխատանքների թեմաներում, որոնց զգալի մասը հետագայում շարունակվեց որպես ատենախոսական աշխատանք: Դեռևս 1980-ական թվականներից՝ ազգագրագետ շրջանավարտների մի սովոր խումբ նրա անմիջական ղեկավարությամբ ու գիտական աջակցությամբ պաշտպանեց թեկնածուական ատենախոսություններ: Նշենք, որ այդ տարիներին համալսարանում միայն ազգագրության ամբիոնի ուսանողների համար էր դասավանդվում «Գիտական աշխատանքի մեթոդները» առարկան:

Դեռևս Մոսկվայի համալսարանում ուսանելու տարիներին նրա ձեռնարկով ստեղծվեց ուսումնական գործին նպաստող մասնագիտական գրականության մի եզակի գրադարան, որը մինչ օրս հասանելի է և՛ դասախոսներին, և՛ ուսանողներին: Ուսումնական գործընթացում Յու. Մկրտումյանը կարևորում էր մայրենի լեզվով դասագրքերի առկայությունը: «Ազգագրության հիմունքներ» հայերեն դասագրքի հրատարակությունը, որը նրա հերթական նվիրական երազանքն էր, անկատար մնաց: Ռուսերենից թարգմանեց Յ. Բրոմվեյի խմբագրությամբ դասագիրքը, որը, սակայն, ինչ-ինչ պատճառով չհանձնեց տպագրության: Տեսական գիտելիքները գործնականում կիրառելու, նաև հայոց մշակույթի տարբեր բնագավառների հանրահոջակման նպատակով ազգագրագետ ուսանողները նրա անմիջական ղեկավարությամբ միջոցառումներ էին կազմակերպում՝ նվիրված ժողովրդական տոներին, ուտեստին, տարագին և այլն:

Ժողովրդի հետ անմիջական շփման, դաշտային նյութերի գրառման հմտություններն ուսանողները ձեռք էին բերում համալսարանի ազգագրական գիտարշավներում (ՀԱԳ): Յու. Մկրտումյանի եռանդուն և արդյունավետ գործունեության այս ասպարեզը առանձին ուսումնասիրության է արժանի: Նկատենք միայն, որ եղել են դեպքեր, երբ ուսանողները հրաժարվել են Մոսկվա-Լենինգրադ թանգարանային պրակտիկայից՝ գերադասելով մասնակցությունը ՀԱԳ-ին: ՀԱԳ-ը մի ուրույն մոդել էր հայկական գերդաստանական ընտանիքի, որտեղ կար նահապետ, և յուրաքանչյուր անդամ ուներ իր պարտականություններն ու իրավունքները: Որպես արշավախմբի պետ՝ մեծագույն պատասխանատվություն ուներ գիտարշավի յուրաքանչյուր անդամի նկատմամբ, միաժամանակ չափազանց խիստ էր ընդունված կարգուկանոնը խախտելու դեպքում: Ամենախիստ պատիժը, անկախ կարգավիճակից, կարգազանցին տուն ուղարկելն էր, որի մասին անբեկանելի որոշումը հայտնում էր նախորդ երեկոյան, ընթրիքի ժամանակ, իրեն հատուկ կիրթ տոնով: Հայաստանի համար նույնիսկ ամենաճանր տարիներին համալսարանի ազգագրական գիտարշավները չդադարեցին, որովհետև, շնորհիվ իր անբասիր համբավի, միշտ հնարավորություն էր գտնում միջոցներ հայթայթելու: ՀԱԳ-ի բարձր կազմակերպվածության գործում կարևոր դեր են ունեցել իր ուսանողական գիտարշավների ընթացքում նկատած թերություններից քաղած դասերը: Հաճախ էր պատմում իր առաջին ազգագրական գիտարշավի մասին, որ կայացել էր Դաղստանում 1958 թ. ամռանը՝ առաջին կուրսն ավարտելուց հետո:

Յու. Մկրտումյանը կարևորում էր նաև տարբեր սերունդների գիտական շփումը: Հաճախ էր ՀԱԳ-երին, նաև ազգագրական սեմինարներին հրավիրում ազգագրական հիմնարկների ներկայացուցիչներին: Դրանք կազմակերպվում էին և՛ Սարդարապատում՝ Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանում, և՛ ազգագրության ամբիոնում՝ դրանով իսկ նաև պահպանելով ազգագրական թանգարան-ամբիոն սերտ կապը:

Ամենափոքր առիթն անգամ բաց չէր թողնում կազմակերպելու ԽՍՀՄ տարբեր համալսարանների ազգագրագետ ուսանողների հանդիպումներ, հայ ուսանողներին ծանոթացնելու անվանի ազգագրագետների հետ. այսպես՝ 1987 թ. դեկտեմբերին ԽՍՀՄ տարբեր հանրապետություններից հրավիրված հայտնի գիտնականների մասնակցությամբ Թբիլիսիում նշվում էր վրացի անվանի ազգագրագետ Ա.Ի. Ռոբակիձեի 80-ամյակը: Նա ուսանողներին հնարավորություն ընձեռեց հարստացնելու «Կովկասի ժողովուրդների ազգագրություն» առարկայի շրջանակում ստացած գիտելիքը՝ ապահովելով անմիջական շփում Կովկասի ժողովուրդների ներկայացուցիչների, նրանց մշակույթների հետ:

Յու. Մկրտումյանը յուրաքանչյուր ուսանողի վերաբերվում էր որպես հավասարի, որպես ապագա գիտնականի: Անչափ հիասթափվում էր նրանց անհաջողություններից և ոգևորվում հատկապես գերազանցիկներով: Ուշագրավ է, որ ժամանակին նրա անունը Մոսկվայի պետական համալսարանի թերթում նշվել էր «Լավագույնը լավագույններից» շարքում: Հաճախ Յու. Մկրտումյանին կշտամբում էին ուսանողներին «երես տալու» համար, գտնելով, որ դրանից մեծամտանում են և իրենց կայացած գիտնականներ համարում: Այս հարցի շուրջ նա ուներ իր կարծիքը. «Մի փոքր ավելի գովասանքը օգտակար է, խելացի ուսանողին ոգևորում է»:

Յու. Մկրտումյանը, որպես մանկավարժ և երկրի քաղաքացի, մեծագույն պատասխանատվությամբ էր վերաբերվում նաև ազգագրագետ շրջանավարտների հետագա գործունեության հարցերին: Որոշ ազգագրագետներ դեռևս ուսանողական տարիներից էին ընդգրկվում աշխատանքի գիտամշակութային տարբեր կառույցներում, այդ թվում՝ իր ղեկավարած Ազգագրական լաբորատորիայում, էթնոմշակութային հետազոտությունների «Ոստան» կենտրոնում, որտեղ զբաղվում էին հայ փախստականների աղապտացիայի, ազգային փոքրամասնությունների և այլ հիմնախնդիրներով: Հանրապետությունում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմաններում ջանք չխնայեց օգնելու ազգագրագետներին՝ աշխատելու հատկապես մասնագիտական ոլորտում: Նրան հաճախ էին հանդիմանում, որ ուսանողների խնդիրների լուծմանը շատ ժամանակ է տրամադրում, որից տուժում էր իր գիտական գործունեությունը: Այս հարցում էլ հստակ համոզմունք ուներ. «Պետք է շատ կարդալ, իսկ գրել՝ թեկուզ քիչ, բայց բովանդակալից, էական, խորը»:

Յու. Մկրտումյանի մանկավարժական հմտությունները, ուսումնական գործի կազմակերպման անկրկնելի տաղանդը կարծես թե սովերել էին նրա գիտական գործունեությունը: Նա մեծ մանկավարժ էր և միաժամանակ մեծ գիտնական: Հեղինակ է շուրջ չորս տասնյակ գիտական աշխատությունների, որոշ դրույթներ նորամուծություն են, զգալի ներդրում գիտության, հատկապես մշակույթի տեսության մեջ: Իրեն երբեք ազգաբան չանվանեց, սակայն նրա հետաքրքրություններն ընդգրկում էին ազգաբանական լուրջ հիմնախնդիրներ, նա իսկապես խորը տեսաբան ու վերլուծաբան էր:

Ազգագրության բնագավառում Յու. Մկրտումյանի հաջողության գրավականներից մեկը իր էությունն էր, այդ գործի համար շահեկան բնավորությամբ ու խառնվածքով. նա զրուցասեր էր, շփվող, կենսուրախ, լավատես, բարյացակամ: Մանկավարժության, կրթական գործի կազմակերպման մեջ նրա աննախադեպ ձեռքբերումներն առաջին հերթին պայմանավորված էին իր գործին անմնացորդ ու անշահախնդիր նվիրումով, գիտականորեն հիմնավորված մե-

թողների ու անհատական հմտությունների կիրառմամբ, և, վերջապես, նա ոչ միայն մեծ մտավորական էր, այլև բարոյական բարձր նկարագրով Մարդ:

Դասախոսության ժամանակ մատուցած նյութը մնայուն գիտելիքի վերածելու հաջողված մեթոդ էր կիրառում՝ *էքսպրես* հարցումներ. դասի սկզբում մի քանի ուսանողի հարցնում էր նախորդ դասախոսության նյութը և գնահատում էր: Դասախոսությունները համեմուն էր տպավորիչ օրինակներով՝ նյութը մատուցում էր կենցաղային ուշագրավ պատմություններով, նպաստելով, որ դրանք հիշվեն ողջ կյանքում: Դասախոսություններում կային ներշնչանք, ոգեշնչում: Լինելով արտիստիկ կերպար՝ նրան հաջողվում էր դասախոսության որոշ հատվածներ ներկայացնել որպես փոքրիկ բեմադրություններ:

Ազգագրագետի կոչմանը մեծանուն գիտնականը հավատարիմ մնաց նաև՝ Հայաստանի Հանրապետության համար բախտորոշ տարիներին ստանձնելով ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպանի շատ պատասխանատու պաշտոնը Ռուսաստանի Դաշնությունում: Քաղաքական գործունեությանը զուգահեռ՝ նա շատ բան արեց երկու պետությունների մշակութային ու կրթական համագործակցության խորացման ուղղությամբ:

Դիվանագիտական առաքելությունն ավարտելուց հետո վերադարձավ հարազատ ինստիտուտ, իսկ 2000 թ. կրկին ստանձնեց ամբիոնի ղեկավարությունը: 2003 թ. հերթական ՀԱԳ-ից վերադառնալու հաջորդ օրը ուղեղի կաթված ստացավ: Լինելով պայքարող անձնավորություն, որ հաղթահարել էր բազում դժվարություններ՝ նա չնահանջեց. կարողացավ վերադառնալ լսարան, կրթել նոր սերունդների, սակայն լիովին վերականգնվելն անհնար էր: Քաջ գիտակցելով, որ այլևս հնարավոր չէ լիարժեքորեն նվիրվել սիրած գործին, 2004 թ. սեպտեմբերին դիմեց համալսարանի ղեկավարությանը՝ դոցենտ-խորհրդատուի հաստիքի փոխադրվելու խնդրանքով: Թեև Յու. Մկրտումյանի նվիրական հերթական երազանքը՝ պատմության ֆակուլտետում բացել ազգագրության բաժին, իր կենդանության օրոք չիրականացավ, սակայն նա անմիջական մասնակցություն ունեցավ մշակութաբանության և կովկասագիտության բաժինների բացման գործում: Անգնահատելի է Յու. Մկրտումյանի դերը նաև Հնագիտության և ազգագրության բաժնի բացման գործում, քանզի նա իրական հիմք էր ստեղծել, որպեսզի աշակերտները շարունակեն մեծ ուսուցչի անավարտ գործը:

Յու. Մկրտումյանի գիտամանկավարժական գործունեության մեծագույն ձեռքբերումներից մեկն այն է, որ ստեղծեց ազգագրական դպրոց, որի ներկայացուցիչներն իրենց կարևոր տեղն ունեն ոչ միայն կրթության, գիտության և մշակույթի ասպարեզում, այլև բազմաթիվ հետազոտական ծրագրերով իրենց նպաստն են բերում Հայաստանի Հանրապետության առջև ծառայած բազում խնդիրների լուծմանը:

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու